

A 2020. május 4-e alkalmából tartott előadás

Arnon Grunberg

Nem

Gyakran eltöprengek rajta, vajon mi a haszna az olyan megemlékezéseknek, mint ez a mai. Azért emlékezünk, mert ezt írja elő a hagyomány, vagy ennél több forog kockán?

Tavaly tavasszal a Marga Mincóról és a háborúról tartott előadásomban – nem is tudom, hogy a háború üldöz-e engem vagy én a háborút – azt a megjegyzést tettem, hogy a megemlékezésnek többet kellene jelentenie a rituálénál, hogy a tudás iránti vágyat kellene hordoznia, mindebből következik pedig, hogy a jelentőségteljes megemlékező rituálék legnagyobb ellensége a közhely. Megértettem, hogy annak a közhelynek a hangja, mely szerint most már ismerjük a háborúról és a zsidókról szóló történeteket, egyre hangosabb; öntelt közhely ez, melynek kiindulópontja az, hogy tudásunk tökéletes, hogy búcsút mondhatunk a viszonylagos közelmúltnak.

Amikor azt mondjuk, most már ismerjük a múltat, ez gyakran azt jelenti, hogy visszautasítjuk annak megismerését. Aki pedig nem ismeri a múltját, nem is annyira arra ítéltetett, hogy megismételje azt, mint inkább arra, hogy ne tudja, kicsoda ő valójában. Semmi nem készíti jobban az embereket, hogy valamiféle stabil identitásra vágyakozzanak, mint az a kínzó gyanú, hogy valójában fogalmuk sincs arról, kik is ők tulajdonképpen. Gyakran éppen a megkérdőjelezhetetlen identitás, az identitás játékos felfogásának elutasítása vezet ahhoz, hogy a másokban tökéletes idegent és abszolút ellenséget lássunk. A Mincóról szóló előadás után odalépett hozzám egy pszichiáter, aki azt mondta, azért van szükségünk rituálékra és közhelyekre, hogy ne betegdjünk bele az emlékezésbe, hogy távol tartsuk a múltat, nehogy tönkretessen minket. Nyilván, ám ha egyáltalán nem betegszünk bele a huszadik századba, attól tartok, hogy sem a megemlékezés, sem pedig a megértés nem történik meg.

Nem belebetegedni a félrenézés, a tagadás szimptomája lehet. Ha tagadjuk, hogy a múlt század betegségei – az iparosított totalitarizmus, a genocídiummá torzult antiszemitizmus, a biológiai rasszizmus – mélyen gyökereznek kultúránkban, akkor nem tudjuk, kik vagyunk. Éppen ekkor leszünk fogékonyak az olyan csábítók szavaira, akik fogják magukat és megmondják nekünk, kik vagyunk és ki az, akitől félnünk kell. A megemlékezés mindig arról is szól, hogy megmutatjuk, kik nem kívánunk lenni, és kik azok, akiké legjobb szándékunk szerint válni szeretnénk. Nincs megemlékezés anélkül a félelmetes gondolat és anélkül a megalapozott félelem nélkül, hogy mi vagyunk a jövőbeli tettesek és a segítők.

A megemlékezés alapja, hogy a múlt nem fejeződött be, az a meggyőződés, hogy a Harmadik Birodalom alteste még termékeny.

A cenzúra és a kirekesztés nem válasz erre a termékenységre, óriási vívmány, hogy egy olyan országban élünk, ahol az ország vezető politikusai nem mondják meg nekünk, mi az erkölcsös és mi az erkölcstelen gondolkodásmód. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden határt át lehet lépni. 1945 után bizonyos tabuk jó okkal fészkeltek be magukat a kultúránkba; a tabu megtörése nem mindig jelent felszabadulást, a tabu megtörése olykor csak visszafejlődés.

Ez a megemlékezés mindig figyelmeztetés is.

A túlélők története, mindazoké, akik visszatértek a koncentrációs táborokból, a zsidók, a romák és a szintók, a politikai ellenállók, köztük sok kommunista és szociáldemokrata története kivételek története. Az áldozatok többsége a kéményen keresztül hagyta el a tábort. Anyám a kivételek közé tartozott; a szülei, az én nagyszüleim nem.

A megemlékezés egyszersmind azt jelenti, hogy a halottak nevében beszélünk, a halottak nevében pedig csak úgy lehet beszélni, hogy szóhoz juttatjuk a szemtanúkat. Én most az egyik szemtanút szeretném szóhoz juttatni, olyan valakit, aki a lehető legközelebb került a halottakhoz. Filip Müllerről, egy szlovákiai zsidóról van szó, aki az Auschwitz-Birkenauban működő Sonderkommando tagja volt. A Sonderkommando legnagyobb részét zsidókból állt, feladatai közé tartozott a holttestek kivonszolása a gázkamrákból, a holttestek hajának levágása, a holttestek aranyfogainak kitépése, a holttestek elégetése. A Sonderkommando legtöbb tagját pár hónap múlva meggyilkolták. Az auschwitzi legutolsó Sonderkommando 1944 őszén felkelést szervezett, melynek során a Kommando majdnem valamennyi tagját meggyilkolták.

Müller a memoárjaiban ír néhány zsidó családról, akik szörnyűséges körülmények között, bunkerekben bujkáltak az apró lengyel település, Sosnowiec közelében. Az SS-t a gyerekek sírása vezette nyomra. Auschwitzba szállították őket. A nőket és a gyerekeket felszólítják, vetközzenek meztelenre, ez volt a normális procedúra. Hogyhogy nem, nem elgázósítják, hanem agyonlövik őket, ez viszont szokatlan. Müller nem ad magyarázatot, miért. Lehet, hogy akkor éppen nem volt elég ember, akikkel megtölthették volna a gázkamrákat, a zyklon B-vel pedig takarékoskodni kellett.

A náci gyilkoló gépezetnek minden egyéb mellett, gazdasági aspektusa is volt, olyan gigászi rablási műveletről van szó, melynek során a gyilkolást és a hullák eltakarítását a lehető leghatékonyabban kellett lebonyolítani.

A meztelen nők ott állnak gyermekeikkel a kivégző fal előtt. Müller megemlíti egy asszonyt, aki a karjában tartotta gyermekét: "Mindeközben Voss, a hóhér, kis kaliberű fegyverével idegesen köröz körülöttük, hogy megfelelő pontot keressen a gyereken, ahová a fegyverét irányíthatja. Amikor ezt a kétségbeesett asszony észrevette, minden elképzelhető módon próbált úgy helyezkedni, hogy a

gyereket kívül tartsa a halálos fegyver célkeresztjéből. Kétségbeesve próbálta a gyerek egész testét eltakarni a karjával és a kezével.

Ekkor néhány lövés dördült el a csendben. A gyerek mellkasát oldalról találta el. Az anya, aki érezte, ahogy gyermeke vére végigfolyik a testén, elvesztette önuralmát, és a gyermeket a gyilkos arcába hajította, aki közben már ráirányította a fegyver csövét. Oberscharführer Voss sokkot kapott, kővé merevedett. Amikor megérezte arcán a még meleg vért, leejtette a fegyverét, és kezével megdörzsölte az arcát.”

Sokatmondó körülmény, hogy az Oberscharführer neve mindmáig fennmaradt, az asszony és a gyerek nevét viszont nem ismerjük, és gyaníthatóan nem is fogjuk megismerni soha.

Ha a megemlékezés egyszersmind a tudásvágyat is jelenti, akkor fontosak a részletek, a tudás pedig részletekből áll, s ez esetben nem engedhetjük meg magunknak, hogy azt mondjuk, bizonyos részleteket nem kívánunk hallani, mert megzavarják éjszakai nyugalunkat.

Azt, hogy ez az asszony Oberscharführer Voss arcába vágta félholt gyermekét, választások előzték meg, hivatali parancsok, készséges és kevésbé készséges segítőtársak, akik közül a legtöbben soha nem voltak koncentrációs táborban, soha senkit nem öltek meg. Mindezt tekintetbe véve, jó tudni, hogy a háború után nem csak a németek mondták, hogy nem tudtak semmiről, hogy csak parancsra cselekedtek.

Az irodalomtudós, S. Dresden *Vervolging, vernietiging, literatuur* [Üldöztetés, megsemmisítés, irodalom] című könyvében leír egy esetet, amelyről az író, K. Tzetnik, valódi nevén Yehiel De-Nur számol be. Auschwitzban egy cigány asszonyokból és gyermekeikből álló csoportot belöknek egy gödörbe, mert a krematóriumok megteltek. Az egyik holland fogoly azt a parancsot kapja, öntse le kerozinnal a gödörbe lökött embereket. A holland fogoly nem hajlandó megtenni, majd ezek után őt magát is élve a lángok közé penderítik. Ahogy Dresden megjegyzi: “Ez a holland ‘Nem! Nem!’ még most is az író fülébe cseng”.

Anyám 1944 őszén, nem sokkal a Sonderkommando lázadása után érkezett Auschwitzba, amiről semmi sem jutott el hozzá. Ő maga azt mondta, boldog volt Auschwitzban, mert élt benne a remény; a reményt csak a felszabadulás után vesztette el, amikor felfogta, hogy mekkora méretű volt a katasztrófa.

1927-ben született, Berlinben, 1939-ben szüleivel az elhíresült St. Louis nevezetű hajón utazott Hamburgból Kubába, de Kuba lezárta a határait. Amerika lezárta a határait, Kanada lezárta a határait, így hát szüleivel végül Hollandiában kötött ki.

Apám, aki 1912-ben szintén Berlinben született, különböző családoknál bujkálva élte túl a háborút.

Gyakran a Wehrmacht dezertőr katonájának kellett kiadnia magát, hogy befogadják. Keveset mesélt, s

ha mégis, csak véletlenül, érintőlegesen, ám az egyik ember, akinél bujkált, a háború után állítólag ezt mondta neki: “Ha tudtuk volna, hogy zsidó vagy, nem engedték volna, hogy átlépd a küszöbünket.”

Az egyik család tagjaival, akiknél Rotterdamban bujkált, fenntartotta a kapcsolatot. Egy évben egyszer meglátogatta őket, én is elkísérhettem. Fehér egereket tartottak egy ketrecben.

Aztán ott volt a heringárus, aki a Tőzsdénél, az amszterdami Rokinon árult. Noha mi a Rivierenbuurt [Folyónegyed] elnevezésű városrészben laktunk, apám olykor felszállt a 25-ös villamosra, hogy elmenjen a heringárushoz, mert még a háborúból ismerte, a heringárus tagja volt az ellenállásnak.

Olykor én is elkísértem, s noha jól ismerhették egymást a háborúból, soha semmi fontos dologról nem beszéltek egymással, mindig csak a heringről folyt az eszmecsere.

Gyerekként a háború számomra fehér egereket jelentett egy ketrecben, egy heringárust a Tőzsdénél, a boldogságot Auschwitzban. Akkor még nem gondoltam, hogy néhány évtizeddel később, az egyik holland újság állandó cikkírójaként szégyenletes antiszemita e-mailek sorozatát fogom kapni. Azt hittem, hogy túlságosan nagy ez a tabu. Naivitás volt.

És hát az is logikus, hogy ha bizonyos népcsoportokról úgy beszélnek, ahogyan az a huszadik század legsötétebb korszakára emlékeztet, ha ez a beszédmód megszokottá válik, akkor előbb-utóbb megint a zsidókról is ugyanúgy beszélhetnek.

Számomra kezdettől fogva világos volt: ha marokkóiakról beszélnek, akkor rólam beszélnek.

“Nem tudom megérteni és elviselni, hogy egy embert ne az alapján ítéljenek meg, hogy kicsoda, hanem annak alapján, hogy milyen csoporthoz tartozik véletlenül”, írta Primo Levi német fordítójának a hatvanas években.

Olyan szavak ezek, amelyeket hetente, sőt, talán naponta el kellene ismételnünk, ha másért nem, már csak azért is, hogy emlékeztessük magunkat, milyen mérgezőek tudnak lenni a szavak.

Az, hogy egy hollandnak kerozint kellett locsolnia élő asszonyokra és gyerekekre, szavakkal kezdődött, politikusok beszédeivel kezdődött.

Úgy gondolom, hogy mai szekularizált korunkban, különleges felelősség terheli a parlamenti képviselőket és a minisztereket a tekintetben, hogy jó példával járjanak elől, ne engedjék, hogy a szó méreggé váljon, hogy tartsák mindig szem előtt, hogy az állam szükségszerű, ugyanakkor a potenciális gonoszt is magában rejtheti, mely magától értetődő könnyedséggel taposhat el embereket és népcsoportokat.

Az az asszony, aki gyermekét Oberscharführer Voss arcába vágta, az az asszony figyelmeztet minket.

Az a holland, aki azt kiáltotta, Nem! Nem!, aki nem volt hajlandó élő asszonyokra és gyerekekre kerozint önteni, aztán őt magát is a tűzbe lökték, az az ember figyelmeztet minket.

Gera Judit fordítása

A „Fordításokkal egy jobb társadalomért” című, nemzetközi projekt keretében
Az Het Nederlands Letterenfonds (Holland Irodalmi Alapítvány) támogatásával
A fordítás joga a fordítónál marad